

İQTİSADİYYATI İNKİŞAF ETMİŞ ÖLKƏLƏRDƏ ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİNİN TƏTBİQİ VƏ SOSIAL İNKİŞAFA TƏSİRİ**Z.Q.QULİYEV**
Bakı Biznes Universiteti

Məqalədə Əlavə Dəyər Vergisinin tətbiqi, onun yerli məhsulların istehsal olunmasına, idxal malların qiymətinin artmasına təsiri, digər dövlətlərdə tətbiqinə dair məsələlər, eləcə də vergi qoymanı nəzərə alaraq dövlət büdcəsində faiz təsnifatının artaraq dəyişməsi, onun sosial inkişafını təmin edən amil kimi rolu, habelə digər potensial imkanlarla bağlı məsələlər işıqlandırılır.

Açar sözlər: kriminal risklər, birbaşa və dolay vergilər, əvəzləndirilmə, vergi dərəcələri, elektron vergi hesab-faktura, fiksəl, elektron ticarət, elektron bankçılıq.

Vergi münasibətləri yenidən bölüşdürücü xarakterli olduğundan ictimai tərəqqi bu münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi səmərəli vergitutma sistemi yaratmadan mümkün deyildir. Vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi bütün dövlətlərin fəaliyyətlərinin ən vacib, eyni zamanda mürəkkəb sahələrindən hesab olunur. Sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında, inflyasiyanın qarşısının alınmasında, dövlət maraqlarının əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Vergi sistemi təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını ifadə etməklə, onların tarazlığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir.

Bütün bunlar vergi sisteminin nəzəri və praktiki məsələlərinin hərtərəfli araşdırılmasının vacibliyini önə çəkir. Optimal vergi sisteminin qurulması vergitutmanın metodiki əsaslarına yenidən baxılmasını tələb edir. Vergilər yalnız proqnozlaşdırılan büdcənin təmin edilməsi alətinə deyil, həm də iqtisadiyyatın inkişafının güclü stimuluna çevrilməli, iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsinə, maraqların tarazlaşmasına, prioritet əsaslarla mülkiyyətin bütün formalarının inkişafına kömək etməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vergi dərəcələrini yüksəltmək yolu ilə dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq absurddur. Məhz buna görə də respublikamızda vergi sisteminin hər növbəti dövrdə təkmilləşdirilməsi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılır. Təkmilləşdirmə investisiya qoyuluşunun təşviqinə, sahibkarların maddi maraq dairəsinin genişləndirilməsinə, əlverişli vergi mühitinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu məqsədlə respublikada mühüm iqtisadi mexanizmlər işlənib hazırlanır.

Vergi nəzəriyyəsinin tarixində dolay vergilərin tətbiqi məsələsinə nəzər yetirdikdə, bu məsələnin XVIII

əsrdən başlayaraq formalaşdığını müşahidə edirik. Avropanın inkişafının ilk mərhələlərində birbaşa və dolay vergilərin təyin edilməsi cəmiyyətin siyasi inkişafından asılı olmuşdur. Mülkiyyətin bərabər bölgüsünə üstünlük verilən orta əsrin ilk dövrlərində Avropa şəhərlərində demokratik dayaqlar hələ qaldığından bu dövrün vergi sisteminə əsasən birbaşa vergilər daxil idi. Lakin zamanla zadəgan sinfi hakimiyyətdə mövqeyini gücləndirdikcə xalqın müqavimətini qırmaq məqsədilə əsasən zəruri tələbat mallarına qoyulan dolay vergilərin tətbiqinə üstünlük verməyə başladı. Nəticə etibarilə, 1-ci mövqenin tərəfdarları məhz xalqın vəziyyətini ağırlaşdırdığından dolay vergiləri zəruri hesab edirdilər.

Az müddət sonra meydana çıxan 2-ci mövqenin tərəfdarları dolay vergilərin tətbiqinin zəruriliyini əsaslandırırlar. Belə ki, zadəganlar müxtəlif iltizam və güzəştlərə malik olmaqla yanaşı, birbaşa vergilərin ödənilməsindən də azad idilər. Bu səbəbdən dolay vergitutma ideyasının tərəfdarları, imtiyazlı sinfin nümayəndələrini bu vergilərin ödənişinə cəlb etməklə, dolay vergilərə ümumi vergitutmada bərabərliyi təmin edən bir vasitə kimi baxırdılar.

19-cu əsrin sonlarında isə iqtisadçılar birbaşa və dolay vergilərin tətbiqi məsələsində tarazlığın gözlənilməsinin zəruriliyi fikrinə gəldilər. Bəzi düşüncələrə görə, dolay vergilər yerli istehsalat və idxal mallarının qiymət artımına təsirsiz ötüşür. İstehlakçı məhz bu vergilərin faiz dərəcəsinin səviyyəsindən asılı olaraq bahalaşa bilən əmtəələrin istifadəsindən uzaqlaşır ki, bunu da inflyasiyaya təsiredici amil kimi qiymətləndirmək olar. Ümumi Ticarət Təşkilatının (ÜTT) hər hansı dolay verginin tətbiqinə birmənalı mənfi münasibəti də, güman ki, elə bu səbəbdəndir. ÜTT dolay vergilərin tətbiqinə qarşı ciddi mübarizə metodlarına üstünlük verir. Bununla belə, burada bəzi qaranlıq məqamlar ortaya çıxa bilər. Məsələn, azad ticarət zonasının varlığı sayəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) daxili istehsalın, kiçik və orta

sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi ciddi şəkildə aşağı düşə bilər ki, bu da həmin ölkələrin iqtisadiyyatına ağır zərbə vurmuş olar.

Avropa Birliyinin (AB) fəaliyyətinin ilk dövründə üzv ölkələrdə dövrüyyən vergi yığımının iki sistemi mövcud idi:

- kumulyativ sistem;
- əlavə dəyər vergisi (ƏDV).

Son illər beynəlxalq aləmdə gedən proseslərdən görünür ki, bəzi dövlətlər ƏDV inzibatçılığında və ƏDV fərqləndiriciliyinin qarşısının alınmasında bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Belə ki, ƏDV-nin büdcədən qaytarılma mexanizminin mövcudluğu ödəyicilərə sui-istifadə üçün əlverişli şərait yaradır. Bu hal ƏDV üzrə daxilolmaların səviyyəsini aşağı saldığından AB-nin narahatlığına səbəb olmuşdur.

ƏDV nisbətən yeni vergi hesab olunur. Hal-hazırda qüvvədə olan vergi növlərinin bir çoxunun XIX əsrdən tətbiq edilməsinə baxmayaraq, ƏDV yalnız XX əsrdə tətbiq edilməyə başlanıb. ƏDV-yə cəlb edilmənin konkret sxemi 1954-cü ildə fransız iqtisadçısı M.Lore tərəfindən hazırlanmış və onun iştirakı ilə tarixdə ilk dəfə olaraq 1958-ci ildə Fransada tətbiq edilmişdir.

ƏDV-nin geniş tətbiqinə 1957-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması barədə Roma şəhərində imzalanmış sənəd təkan vermişdir. Bu sənədə əsasən, Avropada ümumi bazarın yaradılması üçün iştirakçı dövlətlər öz vergi sistemlərini harmonizasiya etmələri barədə öhdəlik götürdülər. 1967-ci ildə Avropa Birliyinin Direktivi ƏDV-ni Avropanın əsas dolay vergisi qəbul edərək, birliyə üzv dövlətlərə bu verginin 1972-ci ilədək tətbiq etmələrini tövsiyə etdi.

Hazırda ƏDV (o cümlədən, "ümumi satışdan vergi", "mal və xidmətlərə görə vergi" adları ilə məşhur digər modifikasiyaları) dünyanın 135 ölkəsində tətbiq edilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV tətbiq edən ölkələrdən 5-i sonradan ondan imtina etmişdir: Vyetnam (1970), Qrenada (1986), Qana (1995), Malta (1995) və Beliz (1996). Sonradan bu dövlətlərdən 3-ü ƏDV-ni yenidən tətbiq etməyə başlayıb: Qana (1998), Malta (1999) və Vyetnam (1999). Eyni zamanda, neft ixrac edən bəzi ölkələrdə (Venesuela və Norveç istisna olmaqla) ƏDV tətbiq edilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrdən biri hesab edilən ABŞ-da ƏDV satış vergisi adı altında hər bir ştatda müxtəlif formalarda, aşağı faizlərlə tətbiq edilir. Dünyanın digər iqtisadi mərkəzi olan Yaponiyada ƏDV-yə böyük dəyişiklik edilib: 5 faiz dərəcə tutulur və büdcədən geri qaytarılması nəzərdə tutulmayıb.

Son illər bir çox dövlətlərdə ƏDV üzrə daxilolmaların göstəricisinin yuxarı faizlə (90 faiz) qeydə alınmasına baxmayaraq, bəzi ekspertlərin fikrincə həmin vergi daxilolmasının nəzəri olaraq toplanması ƏDV-nin mümkün ola bilən daxilolma göstəricisinin yalnız 50-60

faizini təşkil edir. Eyni zamanda, bir sıra ixracatçılar ƏDV-ni büdcədən geri qaytara bilmədikləri hallarda, vergidən yayınma məqsədilə müxtəlif üsullardan istifadə edərək büdcəyə külli miqdarda ziyan vururlar. Bu səbəbdən bəzi dövlətlərin ekspertləri ƏDV-nin bu və digər çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması məqsədilə həmin tədiyə üzrə inzibatçılığın daha sadə olan analoji satış vergisi ilə əvəz edilməsini təklif edirlər.

ƏDV - geniş vergitutma bazasına malik olan universal vergi növünə aiddir. ƏDV ödəyicilərinin siyahısında praktiki olaraq bu tədiyəni stabil qaydada ödəyən hüquqi şəxslər çoxluq təşkil edir. Vergitutma bazası o dərəcədə geniş müəyyən edilib ki, dəyişikliklər yalnız ümumi iqtisadi artımda gedən global dəyişikliklərdən asılıdır, struktur dəyişiklikləri və xarici faktorlar isə məhdud təsirə malikdirlər.

ƏDV istehlak vergisidir. Belə ki, kapital mallarına görə ƏDV əvəzləşdirildiyindən, vergi malların qiymətlərinin yaranmasını təhrif etmir və müvafiq olaraq iqtisadiyyatı istehsal imkanlarının sərhədindən kənarlaşdırmır.

ƏDV daxili və ixrac faktorlarını eyni cür şərh edir. Nəticədə isə digər dolay vergilər üçün xas olan ixrac mallarına dair gizli diskriminasiyanı aradan qaldırır.

ƏDV bu tədiyyənin ödəyiciləri və yoxlama aparan vergi orqanı əməkdaşları üçün kifayət qədər çətin vergidir. Bu vergi həm mühasibatlıq üçün, həm də vergi orqanı əməkdaşları üçün müvafiq ixtisaslar tələb etməklə yanaşı, öz növbəsində iqtisadiyyatın özəl və dövlət sektorlarında ƏDV inzibatçılığının xərclərini artırır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (OECD) üzv dövlətlərdə ƏDV inzibatçılığının xərclərinə dair aparılan təhlil göstərdi ki, ƏDV üzrə daxilolmaların yığılması məqsədilə dövlət il ərzində hər bir vergi ödəyicisinə təxminən 171,46 manat (100 ABŞ dolları) məsrəf edir. Eyni zamanda, hər bir vergi ödəyicisi vergi orqanları tərəfindən qoyulan tələblərin yerinə yetirilməsinə təxminən 857,30 manat (500 ABŞ dolları) xərcləyir. Bu sırada ƏDV inzibatçılığının ağırlığı əsasən özəl sektorun üzərinə düşür.

Vergi ödəyiciləri və vergi orqanı əməkdaşlarında spesifik bilik səviyyəsinin olmasını tələb edən ƏDV-nin mürəkkəb xüsusiyyəti göstərir ki, bu vergidən qeyri-peşəkar istifadə onun səmərəliliyini aşağı salır. Təhqiqatlar təsdiq edir ki, daha yüksək səviyyəli spesifik biliklərin olduğu şəraitdə verginin yığım səviyyəsi bir o qədər yüksəkdir. Bununla da o qənaəət gəlinir ki, ƏDV-nin səmərəli tətbiq edilməsi üçün dövlət sosial-iqtisadi inkişafın müvafiq minimum səviyyəsini təmin etməlidir.

ƏDV üzrə güzəşt, imtiyaz və azadolmaların siyahısı artdıqca, onun inzibatçılığında əlavə çətinliklər yaranır. Bu çətinliklər ümumilikdə bütün vergi növləri üçün səciyyəvidir, lakin bu, ƏDV ilə bağlı olduqda, onun inzibati xərcləri daha da yüksək olur.

İxracatçıların ödədikləri ƏDV-nin büdcədən geri qaytarılması sistemi tam mükəmməl olmadığı üçün bu

sistem nəzarət olunma üzrə daha zəifdir. AB-nin bir məruzəsinə əsasən, Almaniyada ƏDV-nin qaytarılması sahəsində, müxtəlif vergidən yayınma üsullarından istifadə edilməklə, il ərzində büdcədən 17,85 milyard manat (17,0 milyard avro) pul oğurlanır. Bu da bir daha onu təsdiqləyir ki, hətta inkişaf etmiş iqtisadiyyatı və güclü məhkəmə sistemi olan dövlətlərdə də vergi sahəsində ƏDV fırıldaqçılığının qarşısının alınmasına tam müvəffəq olunmur.

1967-ci ilin aprel ayında AB birliyə üzv ölkələrin 1970-ci ilin yanvar ayının 1-nə qədər Vahid ƏDV (Avropa) sisteminə keçirilməsi barədə direktivi qəbul etdi. Bununla da, ƏDV, AB üçün dolayı vergi qismində öz təsdiqini tapdı. Həmin direktivə görə, gələcəkdə bu birliyin üzvlüyünə qəbul olunmaq istəyən hər bir dövlətin vergi sisteminə ƏDV mütləq olmalıdır. Bu xüsusən də AB-nin xüsusi maliyyə vəsaitlərinin tərkibində sanballı vergi komponentinin olması ilə şərtlənir. AB-nin büdcəsinin olması məhz bu komponentdən birbaşa asılıdır (2009-cu ildə birliyin xüsusi vəsaitlərində ƏDV- dən daxilolmaların payı 66% təşkil etmişdir).

ƏDV-nin Avropa sisteminin əsas əlamətləri AB-nin müxtəlif illərdə qəbul etdiyi direktivlərlə müəyyən olunur. Bunların arasında 17 may 1977-ci il tarixində qəbul olunmuş və ƏDV üçün vahid hesablama bazasını nəzərdə tutan 6-cı direktiv xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Burada vahid hesablama bazası dedikdə, vergitutma obyektini və verginin hesablanması metodunu müəyyən edən ümumi qaydalar məcmusu, yəni vergi sövdələşməsinin yeri, gözlənilə bilən vergi güzəşti və imtiyaz halları, avans ƏDV ödənişinin növbəti satış mərhələsində nəzərə alınması səviyyəsi, eləcə də ixrac malların ƏDV-dən azad olunması və idxal mallara ƏDV tətbiqi məsələləri nəzərdə tutulur. Belə bir vahid bazanın olması birliyə üzv ölkələrdə vahid qaydada ƏDV-nin tətbiqinin zəruri şərtidir (xüsusən də, birliyin vahid büdcəsinə vergi daxilolmaları məbləğinin müəyyən edilməsində bunun böyük əhəmiyyəti vardır).

AB-nin bir sıra direktivləri ƏDV dərəcələrinin elastikliyi nəzərdə tutur. Bu direktivlərə görə, 1 yanvar 1993-cü il tarixdən etibarən birliyə üzv ölkələr 2 cür ƏDV dərəcəsi tətbiq edə bilirdilər:

- standart dərəcələr,
- aşağı dərəcələr.

Standart dərəcələrin minimum həddi 15% təşkil edirdi. Aşağı vergi dərəcəsi isə (5%-dən aşağı olmamaqla) yalnız ayn-ayın əmtəə və xidmətlərə, məsələn ərzaq, əczaçılıq maliarına və tibbi ləvazimatlara, kitablara, qəzetlərə, sərnişin nəqliyyatı və digər xidmətlərə tətbiq oluna bilirdi. Bu sıradan güzəştli vergi dərəcələrinin, sağlam rəqabətə təsir göstərməmək şərti ilə, təbii qaza və elektrik enerjisinə tətbiqi də mümkün idi. Bir sıra zəruri istehlak mallarına - uşaq yeməkləri, ayaqqabı və geyimlərə - daha aşağı (5%-dən aşağı) və ya "0" (sıfır) vergi dərəcəsinin tətbiqi 1 yanvar 1991-ci il

tarixinə qədər vergi dərəcələrinin qüvvədə olduğu ölkələrdə mümkün idi ("0" (sıfır) vergi dərəcəsi hesabına vergi ödəyicisi xammal və material alarkən ödədiyi ƏDV məbləğini sonradan vergi orqanından geri almaq hüququna malik olur). İncəsənət əsərləri, antiq əşyalar, qızıl və bəzi digər əmtəələr üçün ƏDV-nin tətbiqinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur.

ƏDV-nin tətbiqi ilə bağlı təcrübi təsəvvürləri və mülahizələri, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin təmsalında müqayisəli izləsək, daha məqsədə uyğun olardı.

Ukrayna. Kiyevdə sahibkarların iştirakı ilə keçirilən iqtisadi forumda Ukrayna hökumətinin əlavə edilmiş dəyərə görə hesablanan verginin tətbiqindən ümumiyyətlə uzaq durması, onun əvəzində əmtəələrin təqdim edilməsinə hesablanan 3-4 faiz dərəcəli verginin tətbiq edilməsi barədə variantların hazırlandığı haqda hökumət rəsmiləri tərəfindən məlumat verilmişdir.

Qırğızıstan. Qırğızıstanda qüvvədə minmiş yeni Vergi Məcəlləsində ƏDV-nin dərəcəsi 12%-ə endirilmişdir. Yeni məcəlləyə əsasən, nəqliyyat yollarının istifadəsinə, turizm fəaliyyətinə, tullantıların təmizlənməsinə və s. sahələrə verginin tətbiqi ümumiyyətlə aradan qaldırılmış, daşınan və daşınmaz əmlak isə əsas vergitutma obyektləri siyahısına salınmışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, əmlaka vergi dərəcələri tətbiq edilərkən tikinti materiallarının istifadə müddəti nəzərə alınır. Aksizin tətbiqində olan dəyişikliklər isə əsasən kofe, kakao və dəri məmulatlarının bu tədiyyənin vergitutma obyektləri siyahısına əlavə edilməsindən ibarətdir.

Rusiya. Ölkə başçısı Vladimir Putin Rusiya Sahibkarlar Birliyinin növbəti yığıncağı zamanı bildirmişdir ki, Vergi Məcəlləsinə bundan sonra gözlənilən əlavə və dəyişiklərdə 2020-ci ilə qədər dövlətin inkişaf strategiyası mütləq nəzərə alınacaq. Onun məruzəsindən sitat: "Dövlətin uzunmüddətli iqtisadi strategiyası hazırlanırsa, burada gələcək vergi islahatları barədə qeydin olması mütləqdir. Bu cür dəyişikliklər qısa müddət ərzində müəyyən edilə bilinməzsə, o halda digər qanunvericilik aktlarının da təkmilləşdirilməsi eyni qaydada gecikdirilə bilər. Deməli, bu tip məsələlərin həlli istiqamətində tarazlaşdırılmamış addımlar atmaq olmaz". Qeyd edək ki, son illər bu ölkədə vergilərlə bağlı ən aktual mülahizələr gəlir vergisinin və ƏDV-nin 18%-dən 12%-ə qədər azaldılması ilə bağlı olmuşdur.

Sloveniya. ƏDV 1990-cı ilin iyun ayından tətbiq edilir. 2004-cü ilin may ayında Sloveniya AB-yə üzv daxil olduğu üçün ƏDV-nin tətbiqi sisteminə birləşdirici ticarət müddəaları daxil edilmişdir. ƏDV Sloveniya ərazisində və AB ərazisi daxilində mal və ya xidmətləri təqdim edən, yaxud daşınmalar və idxal fəaliyyəti ilə məşğul olan, eyni zamanda binaların hissələrinin mülkiyyət hüququ onlar istifadə edilmədikdən öncə və ya iki ildən sonra istifadə edildikdə, ötürüldükdə şəxslər tərəfindən ödənilir.

Son bir il ərzində təqdim edilən mal və ya xidmətin dəyəri 26250 manatı (25000 avronu) keçərsə, həmin dövrəyə sahibi olan sahibkara ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyat məcburi xarakter daşıyır. Bundan başqa, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan, kənd və meşə təsərrüfatlarında kadastr əsasında gəlirlər əldə edən şəxslər üçün ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatın məcburi həddi 78 750 manat (75000 avro) məbləğindədir. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, o cümlədən fermerlər 5 il ərzində qüvvədə olan ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyata görə vergi orqanına könüllü müraciət edə bilərlər. Sloveniyada ƏDV-nin 2 dərəcəsi mövcuddur:

1. İstisnalar nəzərə alınmaqla, bütün təqdim edilən mal və xidmətlərin təqdim edilməsinə tətbiq edilən standart dərəcə - 20%;
2. ƏDV qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş siyahı üzrə mal və xidmətlərin təqdim edilməsinə tətbiq edilən aşağı dərəcə - 8.5%. Məsələn, ərzaq malları, dərman ləvazimatları, əlillərin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan tibb alətləri, içməli su, kitab və ya çap malları, ev tikintisi, təmiri və təqdim edilməsi, mədəniyyət və idman tədbirləri üçün biletlər və s.

Fransa. Ölkənin ümumi vergi daxilolmalarında ƏDV-nin xüsusi çəkisi 45% təşkil edir. ƏDV-nin ödənilməsi üçün spesifik metod üzrə həyata keçirilir və 4 növ dərəcə ilə tətbiq edilir:

- 19,6% - bütün növ əmtəə və xidmətlərə tətbiq edilən normal dərəcə;
- 22% - bəzək əşyaları, maşın, alkoqollu içki və tütünə müəyyən hədd daxilində olan dərəcə;
- 7% - kitab, bu tip nəşrlərə;
- 5,5% - ilkin zəruri ehtiyac duyulan mal və xidmətlərə (qida, alkoqollu içki və şokolad istisna olunmaqla, tibb preparatları, yaşayış sahəsi, nəqliyyat) tətbiq edilən dərəcə.

ƏDV-dən azadolmalar aşağıdakı fəaliyyət sahələrinə şamil olunur:

- tibb və tibbi xidmətlər;
- təhsil;
- hər növ sığorta, maliyyə xidmətləri;
- ictimai və xeyriyyə xarakterli fəaliyyət.

Eyni zamanda, müxtəlif fəaliyyət növlərində vergi ödəyicilərinin gəlir vergisi və ƏDV üzrə seçim imkanları hüququ verilmişdir.

Braziliya. Braziliyada dolayı vergilərin iki növü var:

- dövlət satış vergisi;
- federal aksiz.

Dövlət satış vergisinin standart dərəcəsi 17%-dir. Federal aksiz, adətən, Brüsseldə yerləşən Dünya Gömrük Təşkilatının idarə etdiyi "İstehlak məhsullarının razılaşdırılmış təsvir və kodlaşdırma sistemi"nə əsasən aparılmış təsnifata uyğun olaraq məhsulun dəyərinə görə

tutulur. Dərəcələr "0" ilə 33% arasında dəyişir və orta dərəcə 10%-dir.

Misir. Misirdə ƏDV-nin standart dərəcəsi 10%-dir. 0% ilə 45% arasında dəyişən digər dərəcələrdə mövcuddur. Bu dərəcələr aşağıdakı mal və xidmətlərə münasibətdə tətbiq edilir:

- qəhvə, bütün növ un məmulatları, sabun, gübrələr, gips və dəmir çubuqlar (5%);
- malların ixracı (0%);
- daha yüksək dərəcələr mobil rabitə vasitəsilə yerli və beynəlxalq telekommunikasiya xidmətləri, bəzi rəngli televizorlar, soyuducular, səs yazma cihazları, hava kondisionerləri, kameralar, ətriyyat, kosmetika (25%).

Estoniya. Estoniyanın vergi qanunları daha çox liberal xarakter daşıdığı üçün istehsalın sürətli inkişafını təmin etmək üçün heç bir şərtlər qoyulmur. Hətta xarici investorlar üçün tətbiq edilən vergi güzəştlərinə 1994-cü ildən etibarən xitam verilmişdir. Bir çox ixracatçılar əmtəələr üzrə bazarda daha çox paya sahib olmaq üçün daxili istehsalda üstünlük verirlər. Estoniyanın həm fiziki, həm də hüquqi rezidentləri gəlir vergisini 21% dərəcə ilə ödəyirlər. Lakin yerli hakimiyyət orqanları yığım faizlərinə ehtiyac olan hallarda 2% nisbətində dəyişiklik etmək hüququna malikdir. ƏDV-nin faiz dərəcəsi isə 20% həddində müəyyənləşdirilib ki, bu da Avropanın digər ölkələrinin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisədə eynidir (Böyük Britaniya- 18%, Latviya-18% və s.).

Estoniyada ƏDV 01 may 2004-cü il tarixdən tətbiq edilir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı mal, iş və xidmətlərin təqdim edilməsi, idxalı ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatlar hesab edilir. Hüquqi və fiziki şəxslərin vergi ili ərzindəki dövrəyəsi üçün qanunla tənzimlənən məbləğ ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyata alınmada məsuliyyəti müəyyən edir. Bu məbləğ ƏDV məqsədləri üçün tənzimlənən məbləğ həddindən aşağıdırsa, bu halda ödəyici ƏDV qeydiyyatına könüllü dura bilər. ƏDV-nin standart dərəcəsi 20%-dir, bir sıra hallarda isə aşağı faizlə, yəni 5% və "0" (sıfır)% dərəcələri ilə verginin tətbiqi nəzərdə tutulur.

Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ). Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda "satış vergisi" adlandırılan ƏDV ABŞ-da pərakəndə satışın yalnız sonuncu istehlakçısından tutulur ki, ƏDV üzrə daxilolmanın ümumi vergi daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi 25-50% təşkil edir. İlk dəfə Pensilvaniya ştatında tətbiq olunan satışdan vergi, daha sonralar - yəni 1930-cu ildən başlayaraq 1960-cı ilədək olan müddət ərzində daha 45 ştatda və Kolumbiya dairəsində tətbiq olundu. Bu sırada Alyaska, Delaver, Yeni Hempşir, Montana və Oreqon ştatları istisnadır. Satış vergisi tətbiq edilən ştatlarda bu tədiyyə 1930-cu illərdə progressiv xarakter daşıyırdı və yalnız 1934-cü ildə dəyişərək 3 faiz vahid dərəcə ilə tətbiq edildi. Hal-hazırda isə ABŞ-da satış vergisi ştatlar səviyyəsində yığılır ki, hər bir ştat verginin dərəcəsini müstəqil

müəyyən etmək hüququna malikdir. Bununla bağlı faiz dərəcəsi 3-7 faiz aralığında dəyişə bilər.

Hər bir ştat satılan malın növü, alıcısı və ya malın istifadə təyinatından asılı olaraq satış vergisindən azadolmaları fərdi şəkildə müəyyən edilir. Malın növünə görə satış vergisindən azadolma vətəndaşın maddi vəziyyətlərini təmin edən zəruri mallar üzrə nəzərdə tutulur. Bununla bağlı, bir çox ştatlar dərman və tibb ləvazimatları, yemək və geyim kimi spesifik mallara görə satış vergisindən azadolmalar tətbiq edirlər. Malın istehlakçısına (alıcısına) görə satış vergisindən azadolma meyarını müəyyən edən federal qanunvericilik bilavasitə federal hökumətə və onun müxtəlif agentliyinə satılan malın satış vergisinə cəlb edilməsini qadağan edir. Bu cür azadolma halları Kaliforniya ştatında istisnadır. Eyni zamanda, digər azadolma meyarı da mövcuddur - malın istifadə təyinatına görə azadolma. Bu azadolma müvafiq sənaye (kənd təsərrüfatı, istehsal məmulatlarının emalı) və ictimai fəaliyyət (sənayenin inkişafı, çirklənməyə nəzarət və s.) sahələri üçün nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda, hər bir ştat üçün müəyyən iki fərqli azadolma kateqoriyası mövcuddur ki, bunlarda digər azadolmalar kimi iqtisadiyyatın müəyyən və dəstəyə ehtiyac duyulan sahələrin inkişafına zəmin yaradır. Aydın ki, bunlardan biri satış vergisi - istehlak vergisi olduğundan təkrar satış məqsədi ilə satışdır (topdan), digəri isə il ərzində nadir və təsadüfi satış həyata keçirən şəxslərin satış vergisinin yığılması və ödənişi ilə bağlı tələblərin qarşısını almaq üçün tətbiq edilən nadir satış kateqoriyasıdır.

Azərbaycan Respublikası. Azərbaycanda ƏDV 01 yanvar 1992-ci il tarixindən tətbiq olunur. Qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən ƏDV - vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə təqdim edilmiş elektron vergi hesab-fakturalarına və ya idxalda ƏDV-nin ödənilməsi göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərq kimi qəbul olunur.

Respublikada tətbiq olunan ƏDV-nin anlayışı, tətbiqi prinsipləri, faiz normaları və s. haqqında çoxlu sayda fikir yürütmək, müzakirələr təşkil etmək mümkündür. Lakin bu yazıda məqsəd - ƏDV-dən azadolmaların və ƏDV-yə "0" (sıfır) % dərəcə ilə cəlb olunmanın hal-hazırkı Vergi Məcəlləsində tənzimlənməsi məsələsini müzakirə etmək, bu istiqamətdə real vəziyyəti şərh edərək, üstün və çətin məqamlara aydınlıq gətirmək və ƏDV-nin bu yöndə tətbiqinin perspektiv üçün səmərəliliyinin olması imkanlarını araşdırmaqdır.

Birbaşa vergilərlə dolaylı vergilər arasındakı nisbət ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Çünki dolaylı vergilər üzrə daxilolma vergi aparatının inkişafını tələb etmir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında hər il növbəti inkişaf səviyyəsinə nail olduqca, ümumi vergi daxilolmalarında dolaylı vergilər üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi tərs mütənəsbib qaydada azalır. Birbaşa vergilər bir qayda

olaraq fərdi qazanc və mülkdən ödənilən vergi sayılır, dolaylı vergilərin əksəriyyəti isə real vergilər sayılır.

İri məbləğdə pul vəsaitlərinin yığılması məqsədi daşıyan dolaylı vergilər, dövlət xəzinəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının doldurulmasında son dərəcə dayanıqsızlığı ilə fərqlənir. Dolaylı vergilər üzrə daxilolmalar təsərrüfat dövriyyələrinin həcmi ilə müəyyən olunduğuna görə sənaye, ticarət və xidmət sferasında işgüzar fəallığın artması və ya azalması amilindən asılı olaraq dəyişir. İqtisadi fəallığın aşağı olduğu dövlətin daha çox maliyyə vəsaitlərinə ehtiyacı olduğu, bir vaxtda dolaylı vergilər üzrə daxilolmalar azalır. Dolaylı vergilərin ən böyük nöqsanlarından biri onun dövlətin fiksəl tələbatlarına görə qeyri-elastik olmasıdır.

Dolaylı vergilərin dərəcələrini qaldırmaqla və yığım şərtlərini kəskinləşdirməklə dövlətin büdcə gəlirlərinin gözlənilən artımına həmişə nail olmaq mümkün olmur. Dolaylı vergitutma mexanizmi iqtisadiyyatdakı maliyyə gərginliyini artırır, istehsalı və əmtəə dövriyyəsini sıxışdırır, sahibkarlığın inkişafına mane olur. Dolaylı vergilər təsərrüfat subyektlərindən onların fəaliyyətlərinin nəticələrindən asılı olmayaraq tutulur. Dolaylı vergilər bilavasitə istehlakçının xərclərinə əhəmiyyətli təsir göstərdiyi üçün bu cür vergilərin, xüsusi ilə də ƏDV-nin təhlilinə vətəndaşın güzəranına təsiri müstəvisində daha ciddi yanaşılmalıdır. Bu mənada ƏDV-dən azadolmaların tətbiqi ölkə əhalisinin təbəqələşməsi probleminin qarşısının alınmasında ciddi tədbir kimi görünə bilər.

Inkişaf etmiş ölkələrdə ƏDV-nin (satış vergisinin) tətbiqinə münasibətini araşdırarkən, bu tədiyyənin tətbiqinin sosial yönümlülüyə meyilli olmasını da müşahidə etmək mümkündür. Bu səbəbdəndir ki, verginin faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi və faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsi barədə təkliflər paketinin müzakirələrində bu cür dəyişikliklərin ümumi qaydada həyata keçirilməsinə deyil, araşdırmaların nəticələrindən asılı olaraq ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinin inkişafı məqsədi daşıyan layihələrə uyğun olaraq həyata keçirilməsinə üstünlük verilir. İstənilən ehtiyacın təmin edilməsi ilə bağlı prioritet sahələrdə qiymət artımının qarşısının alınması cəmiyyətdə inkişafın zəmini kimi baxılır. Bu inkişaf isə əsasən tədaviildə olan pul vəsaitləri dövriyyəsinin artımında, iqtisadi-siyasi vəziyyətin sabilliyi üzrə dövlətin etibarının daha da möhkəmlənməsində özünü göstərir.

Gündəlik ehtiyac və tələbatların ödənilməsi üçün bazarın təkliflər və çeşidlər barədə müxtəlifliyini və diqqətə yönələn sektorların inkişafını realizə etmək üçün "Vergi siyasəti" adı altında cəmləşdirə biləcəyiniz rəqəblərin olması mütləq haldır. İnkişaf tempini gündəlik fəaliyyət və zəruri ehtiyacların ödənilməsi zamanı əhalinin formalaşmış təbəqələri arasında bərabər şəkildə bölüşdürərək tətbiq edilməsi dövlətimizin yüksələn xətlə irəliləyişinin bariz nümunəsidir.

daim qayğısı ilə əhatə olunur. Əsasən əhalinin təqaüd və yetkinlik yaşına çatmamış hissəsinin ehtiyacları təmin edilir və ya bu təminatla bağlı köməklik göstərilir. Tibbi sığorta ilə təmin olunmayan bir çox vətəndaşlar mütamadi şəkildə bu cür xidmətlərdən istifadə etməkdədirlər.

İnternet və internetüstü ticarət. Müasir həyat tərzini informasiyasız və sürətsiz təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Bu tərzin sürətlərindən biri də informasiya mübadiləsindəki sürətdir. Bu sürəti isə internet təmin edir. Son qısa müddət ərzində Azərbaycanda internet xidmətinin inkişafı beynəlxalq səviyyədəki sürətə yaxınlaşa bilməyə də, dinamikliyi ilə seçilir. Bu sahədə maliyyə dəstəyi insana oksigenin lazım olduğu qədər lazımlıdır. İnterneti daim təkmilləşən yeni texnologiyasız, innovasiyasız təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Əgər nəzərə alsaq ki, müntəzəm innovasiya və yeni texnologiya əlavə kapitaldır, deməli, xidmətin maya dəyərində düz nütənasib amildir. Bu halda, internet xidmətindən istifadənin genişləndirilməsi, yəni dəyərinin stabil saxlanması və ya aşağı salınması üçün digər mümkün xərclərin azaldılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycanın internet xidməti bazarında satış qiymətinin müəyyən qədər aşağı düşməsi xidmət şirkətləri arasında rəqabətin güclənməsinə, təklif edilən xidmət səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər. Dövlət tərəfindən sahibkarlara bu kimi diqqətin yetirilməsi və şəraitin yaradılması yalnız məqbul qiymətləndirilə bilər. İnternet xidməti məkanının genişlənməsi yeni şirkətlərin yaranmasına da rəvac ola bilər.

Eyni zamanda elektron bank xidmətinin Azərbaycanda inkişafını sürətləndirmək və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq mümkündür. Nəticə etibarı ilə, bir neçə mühüm məqamları, ən əsası isə cəmiyyətin elmi-mədəni, eyni zamanda maddi potensialının inkişafına tez bir zamanda nail ola bilərik. İnternetüstü əməliyyatların aparılması xidməti Azərbaycanda hələ ki, yalnız bank sferasında hiss olunur. "Elektron bankinq" əməliyyatları zamanı xidmətin istehlakçısı istənilən zaman təqdim edilən xidmətlərdən istifadə edə və gərəkli məlumatlardan yararlanı bilər.

Azərbaycanda "elektron ticarət" xidmətindən istifadə edilsə də, bu sahədə xidməti təklif edən yerli müəssisələrimiz o qədər də çox deyil. Sayt vasitəsilə əmtəə və xidmətin son istehlakçıya təqdim edilməsi və ya çatdırılması üzrə kifayət qədər imkanlar yaradılmışdır. Eyni zamanda, istənilən an üçün bu şəkildə təqdim edilən məhsul və xidmətin həm reklam olunması, həm təqdim edilməsi vəziyyəti, həm də bu cür ticarətin tərəfləri barədə, həmçinin dövriyyələr barədə statistik nəticələri əldə etmək mümkündür.

Elektron ticarətdə ÖDV-nin tətbiqi məsələsi isə günün mürəkkəb sayılan beynəlxalq problemlərindən biridir. Bu xidmət sahəsi sərhədsiz olduğu üçün dövriyyənin hansı ölkədə vergiyə cəlb edilməsi məsələsində çətinlik yaranır. Odur ki, tamamilə yeni

sayılan və eyni zamanda olduqca səmərəli hesab edilən bu xidmət sahəsində vergitutma məsələsinə beynəlxalq təcrübədə çox ehtiyatla yanaşılır. Beləliklə, pul dövriyyəsinin nağdsız qaydada aparılmasını, alıcı və satıcı barəsində dolğun məlumatın olmasını, xidmət əməliyyatlarında bank və sığorta sistemlərinin iştirakını, xidmətin hər bir dövlətin verdiyi xüsusi razılığa əsasən yerli provayderlərin nəzarəti ilə həyata keçirilməsini tələb edən internet xidməti, bir sıra labüd makroiqtisadi problem-riskləri, həmçinin vergi ödənişindən yayınma risklərini də minimuma endirir. Daha doğrusu, yeni texnologiyaların və innovasiyaların müntəzəm tətbiqi, bunu idarəedəcək heyətin təcrübəsinin artırılması kimi xərclər hesabına, hökumət makroiqtisadi problemlərinin həllinə, o cümlədən vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması sahəsində sərf ediləcək həm maliyyə baxımından, həm də zaman baxımından külli miqdarda inzibətçilik xərclərinə qənaət etmiş olur. Bununla, həmin qənaət edilmiş vəsaitlərin bir daha sosial yönümlü xərclərə yönəldilməsi imkanları yaranır.

Elektron ticarətin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi özəl sektor üçün də əlverişlidir. Bu ticarətin ilkin mərhələsi (təklif, sifariş, ödəmə) elektron formatda olduğu üçün sahibkar bu malın anbara yığılması və oradan satışın vasitəçisi olan - rabitə xidmətinə təqdim etməkdən başqa bir xərc çəkmir. Deməli, malın maya dəyəri də o qədər də yüklənmir. Sahibkar malı baha satmaqdan daha çox mal satışına üstünlük verir, çünki bu, həmin sahibkarın satış reytingi üçün vacib göstəricidir. Elektron ticarətin inkişafı və genişləndirilməsi istehlakçılar üçün də səmərəlidir. Tələb edilən mal stasionar məntəqədə təklif edilən alternativ mal ilə müqayisədə həm ucuz başa gəlir, həm də çox zaman rabitə xidmətçisi vasitəsilə birbaşa evə çatdırılması baxımından komfortludur.

Elektron ticarətin inkişaf etdirilməsi imkanlarının geniş olması, mal və xidmət istehsalının artımını şərtləndirir. Deməli, iş yerlərinin stabil qalmasını və say artımına gətirib çıxarır. Bu ticarət istər ölkədaxilində, istərsə də beynəlxalq səviyyədə sağlam rəqabəti təşviq edir, yalnız keyfiyyətli mal və xidmətin təklifinə, yalnız düzgün rəqabət aparanların şəffaf üstünlüyünə şərait yaradır. Əhalinin nağd pul dövriyyəsinin azaldılıb nağdsız dövriyyəsinə artırır, qənaətlər hesabına pul əmanətini gücləndirir, bank-sığorta sistemində inamı artırır, pul ilə əlaqəli kriminal riskləri minimuma endirir. Bank və sığorta sisteminin dövriyyəsinə artırmış olur ki, bununla da hökumətin maliyyə-pul siyasətini möhkəmləndirir. Əhalinin ticarət mədəniyyəti səviyyəsini artırır, izafi ticarət məntəqələrinin sayı azalır, əsasən ixtisaslaşmış ticarət obyektləri genişləyir, yaşayış kapitalının sahəsini artırır.

İnkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunun vergi nəzəriyyələrinin tətbiqi məsələlərinə diqqət yetirmiş olsaq, 2010-cı ildə nəzərdə tutulan müddəaların bəzilərinin yenidən tətbiqinə ehtiyac olduğunu duya

bilirik - xalq təhsili sahəsində tədris-istehsalat prosesi ilə bağlı olan xidmətlər, uşaqların və yeniyetmələrin dərnlərdə, bölmələrdə studiyalarda təhsilinə, idman qurğularında istifadəyə görə haqq, habelə uşaqların məktəbəqədər müəssisələrdə saxlanması, xəstələrə və qocalara baxılması sahəsində... Və ya digər müddəa - təhsil müəssisələrində ictimai- iasə obyektlərinin gəlirləri ƏDV-dən azaddır.

Lakin bu gün təhsil və səhiyyə xidmətləri bu siyahıda yer almır. Eyni zamanda siyahıya internet xidməti də daxil edilməmişdir. Bu 3 istiqamət bir-biri ilə çox sıx əlaqəli xidmətlərdir. Nə təhsili, nə də səhiyyəni

sürətli informasiya mübadiləsi olmadan təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, hökumət həm təhsil, həm səhiyyə, həm də internet xidmətinə istənilən məbləğdə maliyyə dəstəyi verməklə, bu xidmətlərin inkişafına şərait yaratmaqla gələcəkdə bilavasitə savadsızlıqdan doğan problemlərə (yoxsulluq, cinayətkarlıq, terror və s. problemlərə) və bilavasitə səhhətlə bağlı problemlərə (ölümün say artımı, uşaq doğumunun sayının azalması, infeksiya xəstəlikləri və s. problemlərə) çəkiləcək külli miqdarda xərclərini azaltmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Vergi və Vergitutma" Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H., Bakı-2010.
2. "Əlavə Dəyər Vergisi". İsgəndər Əliyev, Bakı-1998.
3. "Vergi, sahibkarlıq və gömrük haqqında qanunlar, normativ-hüquqi aktlar toplusu". Eldar Əfəndiyev, Bakı-1999.
4. "Vergi və gömrük işi: Qanun, qərar və təlimatlar toplusu". S.Məmmədov, F.Yusifov, Q.Bayramov, A.Mehdiyev, Bakı-1996.
5. "Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı". "Qloballaşan Azərbaycan" Sivil İnkişaf Mərkəzi, Məqalə toplusu, Bakı-2006.
6. "Azərbaycanın vergi xəbərləri" Elmi-metodik jurnal, Bakı-2009.
7. "Налоги и налогообложение". Сердюков А.Э., Волкова Е.С. Тарасевич А.Л., Санкт-Петербург-2005.
8. www.taxses.gov.az.
9. www.kitab.org.az.
10. www.naloq.ru

Применение налога на добавочную стоимость в экономически развитых странах и его влияние на социальное развитие

З.Г. Гулиев

В статье рассматриваются вопросы применения НДС, его влияние на местную продукцию и на повышение цены импортированных товаров, и применение в других государствах, возрастающее изменение процентного разряда в государственном бюджете с включением налогообложения, его роли как гаранта социального развития и других потенциальных возможностей.

Ключевые слова: криминальные риски, прямые и косвенные налоги, замена, налоговые степени, электронный счет-фактура, фиксальный, электронная коммерция, электронный банкинг

The effect of the introduction of value added tax and social progress in economically developed countries

Z.G.Guliyev

The article deals with the questions of VAT implementation, its influence on local production and price increase of imported goods, its implementation in other countries, the increasing change of percent grade including the tax levying in state budget, its functioning as the guarant of social development and other potential opportunities.

Key words: criminal risks, direct and indirect taxes, replacement, tax rates, electronic tax invoice, fixal, e-commerce, e-banking.